

ARKA PRAKASH

667

H.C.G. No. 353 G.T.S. 4  
जाहिरात.

१ वैद्यकलानिधी.—भाग १,२,३, ( प्राकृत ) या देशांत आ-  
जपर्यंत जेवढे म्हणून वैद्यकावर ग्रंथ प्रसिद्ध झाले ते सर्व एकवटून  
निरनिराळीं एकाखालीं एक निदाने,—तर्शींच प्रत्येक रोगाचे शाखेवर व ज्वरा-  
चे शाखेवर निरनिराळीं पथ्यापथ्यें, नुसते औषधाचेच वासाने वांति व जुलाब  
होणे व तरतन्हेचे नवीन व मोठे चमत्कारिक प्रयोग पूर्वी कधीं न  
पाहिलेले असे घेऊन हा ग्रंथ मोठ्या चातुर्यांने तयार केला आहे. रो-  
गपरीक्षेची तर कमालच करून सोडली आहे. यांत वैद्यकीसंबंधी सर्व  
साग्र विषय घेतले आहेत. किं० ६ रु० शि० ८० हां०

२ वैद्यसागर.—(प्राकृत) सुधारलेली आवृत्ति दुसरी. यांत आ-  
मच्या वैद्यसुधाकर वगैरे ग्रंथांतील एकही औषध नसून सर्व प्रयोग व  
औषधें अगदीं नवीन व अनुभवशीर घेतलीं आहेत. निदान व चिकि-  
त्सा अगदीं साग्र घेतली आहे. किं० ३ रु० शि० ८० हां०

३ गुणदोषप्रकाश.—( संस्कृत प्राकृत अर्थासह ) यांत वैद्य-  
कीस लागणाऱ्या सर्व वनस्पती व इतर सर्व भक्ष्य पदार्थ यांमध्यें गु-  
णदोष काय आहेत व कोणती वनस्पती कोणत्या रोगावर चालते  
याचा साग्र खुलासा वर्णनुकमाने अपासून ज्ञपर्यंत केला आहे. किं०  
२ रु० शि० ८० हां०

४ आरोग्यप्रकाश.—( संस्कृत प्राकृत अर्थासह ) यांत सर्व  
शृंगारिक विषय ( अनंगरंगाचे पद्धतीवर ) खीपुरुषाचे आरोग्यतेचे  
नियम, त्यांची बरी वाईट परीक्षा, खीपुरुषांची मैत्री तुटण्याचीं व मैत्री  
जुळण्याचीं कारणे, ख्रिया खुष ठेवण्याचे प्रकार, व त्यांचे मतिभंगाचीं  
कारणे, पतिव्रता किंवा व्यभिचारिणी ख्रिया ओळखण्याचा प्रकार, व  
शुक्रवर्धक, कामोत्तेजक, वीर्यस्तंभक, नपुंसकत्व व स्वप्नावस्था दूर हो-  
ण्यास, रक्तशुद्धि व रक्तवृद्धि, योनिसंकोच व लिंगवृद्धि वगैरे का-  
मशाखासंबंधीं तन्हतन्हेचे नवीन प्रयोग पथ्यापथ्यासह घेतले आहेत.  
किं० १। रु० शि० ८० हां०

५ वैद्यसुधाकर.—( प्राकृत ) यांत वैद्यकीसंबंधी सर्व आवश्य-  
कतेचे विषय असून अनुभवशीर व सर्व ठिकाणी मिळण्यासारस्या

अशा सुलभ औषधांची योजना केली आहे. कि. १। रु. शि. ट. हां.

६ स्त्रीचिकित्सासार.—(प्राकृत) आवृत्ति दुसरी भाग १ व २. यांत ख्रियांचे गर्भधारणाचे आनुभविक प्रयोग, प्रदर ( धुपण्या ) वा-  
क्तरोग, पोटांतील गुल्मादिक तळतळेचे रोग, गरोदरपणी होणाऱ्या  
ख्रियांच्या सर्व रोगांवर हटकून गुण देणारे प्रयोग मोठ्या श्रमानें सं-  
पादन करून यांत घेतले आहेत. कि. ८१० आणे. शि. २० हां.०

७ बालचिकित्सासार.—( प्राकृत ) भाग १ व २ यांत  
मुलांचे पोटांतील डबा, पांथरी, सुशी, कांसवीण, अपस्मार ( बुरें )  
वगैरे मुलांचे इतर सर्व भयंकर रोगांवर अगदीं निवडक व गुण दे-  
णाऱ्या अशा सुलभ औषधांची योजना केली आहे. कि. ८१० आ. शि. २० हां.

८ पाकावली.—( प्राकृत ) यांत साळंमिश्री, सफेतमुसळी  
वगैरे जितके म्हणून आजपर्यंत प्रसिद्धीस आले तितके सर्व पाक,  
मुरबे, अवलेह, डाळिंच, गुलाब, वगैरे नानाप्रकारचीं सरबतें व त्या  
प्रत्येकापासून येणारे गुणांचे साग्र वर्णन केलें आहे. कि. ८१० आ. शि. २० हां.

९ पाकसार.—( प्राकृत ) यांत स्वयंपाक व सर्व प्रकारचीं प-  
काचें व इतर भक्ष्य पदार्थ कसे व कोणत्या प्रमाणानें तयार करावे  
त्याची साग्र माहिती असून प्रयोजनास शेंकडा काय सामान लागतें  
याचा साग्र खुलासा केला आहे. कि. ८१० आणे. शि. २० हां.०

१० वैद्यमित्र.—( प्राकृत ) आवृत्ति दुसरी. यांत सर्व रोगांवर  
निवळ वनस्पतीच्या अगदीं हटकून गुण देणाऱ्या अशा सुलभ औ-  
षधांची योजना वर्णनुकमानें पथ्यापथ्यासह केली आहे. रसायने वि-  
लकूल नाहींत. या आवृत्तीं पुष्कळ नवीन औषधें घातली आहेत.  
कि. ८९ आणे. शि. २० हां.०

११ विषार.—( प्राकृत ) यांत पिसाळलेलीं कुत्री, कोल्ही,  
सर्प, उंदार, विचू वगैरे सविष प्राण्यांचे दंशांवर व सोमल, अफू, ब-  
चनाग, वगैरे सर्व प्रकारच्या स्थावर व कृत्रिम विषावर अगदीं आनु-  
भविक व सर्व ठिकाणी सहज मिळणाऱ्या अशा सुलभ औषधांची  
योजना केली आहे. कि. ८९ आणे. शि. २० हां.०

१२ पटकी.—( प्राकृत ) ( महामारी ) यांत महामारी उत्प-  
न्न होण्याचीं संयुक्त कारणे व तिच्या निरनिराळ्या कडक व हल-

क्या सांथीचे वर्णन व त्या प्रत्येक शाखेवर निरनिराळीं अगदीं राम-  
बाण व सर्व ठिकाणीं सहज मिळण्यासारखीं, अशा सुलभ औषधांची  
योजना अगदीं अनुभवशीर केली आहे. कि. ८९ आणे. शि. २० हां.

१३ सुगंधसार.—( प्राकृत ) यांत उदवत्या, अगरवत्या, अ-  
बीर, अरगजा, अरगज्याची माळ, गंधाचे रवे, दांतवण, केशराच्या  
गोळ्या, वर्खी सामान, व अत्तरे वगैरे सुगंधी सामान तयार करण्या-  
च्या सुलभ रीती आहेत. कि. ८९ आणे. शि. २० हां.०

१४ नयनामृत.—( प्राकृत ) यांत नेत्ररोगाचीं कारणे व प-  
रीक्षा, फुले भुर, वडस, अल्पदृष्टि, अंधल्व, लाली, खुपच्या, ठणका,  
मूज, कांचबिंदू, मोतविंदु व मस्तकांतील मगज कमी झाल्यामुळे  
मंददृष्टि होते ती व सर्व नेत्ररोगांवर हटकून गुण देणारीं औषधे घेतली  
आहेत. कि. ८९ आणे. शि. २० हां.०

१५ जादूसार.—( प्राकृत ) यांत गारोडी लोकांचे व बीरम-  
वाचे ४० खेळ साग्र माहितीसह दिले आहेत. त्यावरून पाहिजे त्या  
मनुष्यास या रीतीनें सहज खेळ करून दाखवितां येतील म्हणजे कुंकूं,  
अबीर व इतर सामान सहज काढून दाखवितां येईल. कि. ८९ आणे  
शि. २० हां.०

१६ पशुचिकित्सासार.—( प्राकृत ) यांत घोडे, गाई, ल्हाशी,  
बैल, वगैरे ग्राम्य पशूंची साग्र परीक्षा म्ह.० कोणता घोडा कोणते  
जातीचा, त्यांच्या खोडी, कोणता घोडा कोणती कांगे चांगलीं करितो,  
खोडी मोडणे, शिकविणे, तसाच बैलाचा प्रकार, कोणकोणत्या ल्हाशी  
व गाई चांगल्या दूध देतात, दूध फार देण्यास औषध, व त्यांचे सं-  
गोपन व त्यांच्या सर्व रोगांची परीक्षा व त्यांजवर रामबाण औषधें  
दिली आहेत. कि. ८९ आणे. शि. २० हां.०

१७ अग्निक्रीडा.—( प्राकृत ) यांत तळतळेचे उडविण्याचे दारुकाम म्ह.०  
नळे, चंद्रजोती, फुलवाज्या, चिचुद्रव्या, बाण, हिंगणवेटे, लंका करण्याचे व तारे सो-  
डण्याची रंगविरंगी दारु इत्यादि दारुकाम तयार करण्याच्या स्वल्प रीती. कि. ८९  
आणे. शि. २० हां.०

१८ किमया.—यांत सोने, चांदी वगैरे इप्रजी व देशी किमया करण्याचे प्र-  
योग, पात्रावर देण्याचे सोने, चांदी वगैरे तळतळेचे मुलामे, ओरीव पदार्थ करणे,  
जरमनसिलव्हर तयार करणे, पात्रावर पारा चढविणे, पान्याचीं भांडीं करणे वगैरे

## अर्कप्रकाश.

### औषधी घेण्याचा प्रकार.

प्रातःकाळीं उदून शुर्चिभूत होऊन चांगला दिवस पाहून कुलदेवतेचे स्मरण करून, व कोणांशी न बोलतां जीं औषधे आणावयाचीं असतील त्या ठिकाळीं जाऊन त्या औषधीची उत्तरेकडील मुळी अथवा साल काढून आणावी. वारुळावरचीं, इमशानांतील, पाण्याच्या आश्रयांतील, ज्या जाग्यानर गवत उगवत नाहीं त्या जागेवरचीं, चोहाट्यावरचीं, अग्नीं जळालेलीं, किड लागलेलीं, आणि थंडींने करफलेलीं, अशीं औषधे आणूनयेत. अशापासून कांहींच गुण होत नाहीं. कारंतिक व मार्गशीर्ष या दोन महिन्यांत सर्व वनस्पति रसभारित असतात; म्हणून सर्व कार्याकरितां या दोन महिन्यांत औषधी आणून ठेवाव्या. दाळ व ओकारी यांच्याविषयीं औषधी वैशाख व जेष्ठ महिन्यांत आणाव्या. ज्या झाडांचे मूळ थोर आहे, व झाड मोठे आहे, त्याच्या मुळाची साल ध्यावी. ज्या वनस्पतीचे मूळ लहान आहे, त्याचे मूळ ध्यावे, किंवा पाने फुले व मुळयासुद्धां ध्यावी; उदाहरण, रिंगणी, गोखरुं इत्यादि. कित्येक वैद्यांच्यामते मुळया मात्र ध्यावा. वड, आंबा, पायरी, जांभूळ, पिंफळ, कुडा इत्यादिकांची साल ध्यावी. खैर, आसाणा, मोह, बाभूळ इत्यादिकांचा नार म्हणजे अंतरसाल ध्यावी. कोरफड, नागवेल, इत्यादिकांचीं पाने ध्यावीं. धायटी, पक्षस, गुलाब, इत्यादिकांचीं फुले ध्यावीं. चित्रकाचे मूळ, सुरणाचा कांदा, अडूळशाचीं पिकलेलीं पाने, रिंगणींचे सर्व अंग, खैराचा डिंक, कडू निंबाचीं पाने व तीं न मिळाल्यास कचित् स्थळीं साल ध्यावीं. बेलांचे कोंवळे बेलफळ ध्यावे; आणि बाहाच्याची जुनी शेंग ध्यावी. हीं औषधे आणण्याचे व घेण्याचे एक स्थूल मान सांगितले आहे. याशिवाय राहिलेल्या वनस्पतीचे अंग वैद्याने स्वबुद्धीने ध्यावे.

### औषधीविषयीं युक्तायुक्त विचार.

संपूर्ण कार्याचे ठारीं नव्या औषधांची योजना करावी. परंतु वावडिंग,

शंकडों पदार्थ व निरनिराळ्या धातू तयार करण्याच्या सुलभ रीती दिल्या आहेत. किं. ६१० आणे. शि. २० हां.

१९. शार्हाईचे पुस्तक.—यांत काळ्या, निळ्या, तांबळ्या, हिरव्या, जांभळ्या, पारव्या, लाळी, सोनेरी, रुपेरी वैरे सर्वप्रकारच्या शाया, तशाच छापण्याच्या वैरे शाया, व त्यांच्या कोरड्या पुढ्या बनविण्याच्या सुलभ रीती दिल्या आहेत. किं. ६५ आणे. शि. २० हां.

२०. रंगारी—यांत सुताचे व रेशमाचे वस्त्रास व पागोऱ्यास वैरे देण्याचे तन्हतन्हेचे सर्व प्रकारचे कच्चे व पक्के रंग, आंबवे व शिकारी पक्के रंग तयार करण्याच्या सुलभ रीती, तसेच केशास देण्याचे तन्हतन्हेचे कल्प फारच सोपे म्हणजे १५ मिनिटांत केस बांधल्याशिवाय त्यास पक्का रंग चूळून काळेभोर होणे वैरे नवीन प्रयोग घेतले आहेत किं. ६५ आणे शि. २० हां.

२१. हुच्चरप्रकाश.—भा. १ ला. यांत आगकाळ्या व त्यांच्या पेव्या, सावण, मणवत्या, भेणकापडे, लेमेनेट, गुलाल, कापूर, हिंगूळ, नवसागर, रोगणे, शिला करण्याच्या लाळा, पालिश करण्याचे कागद, वैरे नानाप्रकारचे जिन्स तयार करण्याच्या सुलभ रीती दिल्या आहेत. किं. ६५ आणे. शि. २० हां.

२२. हुच्चरप्रकाश.—भा. २ रा. यांत दांतांस लावण्याचीं तन्हतन्हेचीं मंजने [मिशन्या] उंदीर, देकूण, पिसा, डांच, सर्प, शुशी, वैरे त्रास देणारे प्राणी आपोआप नाहीसे होण्याचे उपाय, खराब झालेले तूप, साखर मध वैरे पदार्थ पूर्ववत् चांगले करण्याच्या युक्त्या, पक्षी पकडण्याच्या युक्त्या, नानाप्रकारचे वस्त्रावर पडलेले डाग काढण्याच्या युक्त्या, सर्व प्रकारच्या परीक्षा, वैरे अनेक प्रयोग घेतले आहेत. किंमत ६५ आणे. शि. २० हां.

२३. हुच्चरप्रकाश.—भा. ३ रा. यांत इंग्रजी रीतीने काढण्याची सर्व प्रकारचीं अत्तरे, सुंगंध तेले, गुलाबपाणी, व तन्हतन्हेचे अर्क व तेले, रुपे, सोने, मोती वैरे-यांच्या दागिण्यास देण्याचा उजळा, बगीच्या प्रकरणीं फळे व फुलझाडे तयार करण्याची माहिती, अकाळीं फुले व फळे येण्याचे सुलभ उपाय वैरे शंकडो हुच्चराचीं तर कमालच करून सोडली आहे. किंमत ६५ आणे. शि. २० हां.

२४. नेवांजन डवी.—या अंजनाने तडाखा न लागतां बोळे थंडगार पडतात, कंडू, भर, सारा, पाण्याची गळती, चिकटा, लाळी. मस्तकाचा अशक्तपणा, अभ्यासाने किंवा इतर बारीक कामाने डोळ्यास आलेली कडकी व अधंकपणा वैरे सर्व नेवरोगांचा हटकून नाश होतो. डोळ आले असतां या अंजनाने लरीत वरे होतात. किंमत ६१० आणे. शि. २० हां.

२५. चातुर्थिकज्ज्वर.—व सर्व शीतज्वर हे किंतीही जुनाट असले तरी एका पुढींत एका दिवसांत खात्रीने नाश पावतात. हे औषध चार इसमांचे उपयोगी पडते. अंत चार पुढ्या अनुपानाचे कागदासह असतात. किंमत ६८ आणे. शि. २. हां.

हीं वरील सर्व पुस्तके व औषधे आणि याशिवाय इतर आणखी दुसऱ्या प्रकारचीं सर्व पुस्तके व पोथ्या वैरे सर्व अंग आमच्याकडे खालील पत्थावर विकत मिळतील. रोख पैसा पाठवून किंवा च्यालुपेण्वलने मागवावीत.

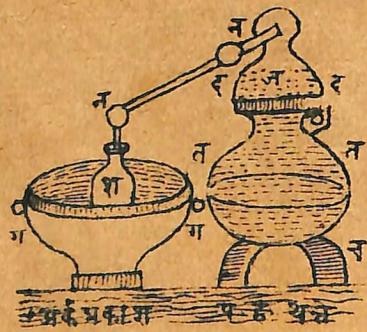
पत्ता.—पुणे पेठ बुधवार फर- } मालक  
सखान्याचे बोळांत घर नं. १२३. } बाळाजी सखाराम लाळे किकवीकर.

पिंडी, गूळ, धने, मध व तूपहे पदार्थ एक वर्षाचे जुने घ्यावे गुळवेळ. कुड्याची साल. अडूच्या, कटुमिंब, कटुपडवळ, कटुचळ, पुनर्नवा, बावंच्या, जयामासी, कोहमाशा-मावरी, मास्कंद, कोशंसा, बडीषेप च चांदवेळ, हांओषेध सर्वकाळ ओली घ्यावी. परंतु ओली म्हणून दुपर घेऊ नयेत. इतर ओषेधें ओली असना दुपर घ्यावी. ज्या ठिकाणी हिं-गृद्ध घेण्याचा वसंग घेईल तेथे रबड्याचा हिंगृद्ध घ्यावा, त्याच प्रभागे गंधक आंवेळ-सर, हिंग भाजका, किराईन काडेकिराईन. व धोत्रा काढा घ्यावा. घ्योगामध्यें-करी ओषेध गेगाला विरुद्ध असेल नसी नें गणोळज जरी आहे तथापी काढन लाकावे, आणि एकादे ओषेध उपयुक्त असना त्या गणान नसेल तरी नें बुद्धीने घासावे. ज्या प्रयोगान ओषेधाचे प्रभाण सांगितले नाही त्या प्रयोगान सर्व ओषेधे समभा-ग घ्यावी.

### अर्क काढण्याचे घंघ.

संपूर्ण अर्क काढणे ते या दर्दाविलेल्या घंघाने काढावे, या घंघास ऊर्ध्वमळि-कायंत्र असे म्हणतात. ते तयार करण्याचा प्रकार असा आहे की, आकृतीनंदि-त्याप्रमाणे न, न, नपेले घ्यावे, त्याच्या तोडात गळ्या बगळ्यासारखे द, द, हे ए-

क दोन तोडांचे भांडे बसवावे, त्याचे ए-क तोड न. न. नपेल्यात घातल्यावर त्याचे दुसरे राहिलेल्या बगळ्याचे माने सारख्या नोडात न, न, ही मानकापडके. लेली नक्की बसवावी. तिच्या दुसऱ्या तोड-शी घडपाण्याने भरलेल्या ग, ग, गगा-वात नक्कीच्या तोडाशी शा, ही कुपी रे-वावी. नपेले व दोन तोडांचे भांडे आतू-न कलहई केलेले असावे. त्या होन भा-ड्याचा ज्या ठिकाणी संधि होतो त्या ठिकाणी व बगळ्यासारखी मान बस-विनी आहे त्या ठिकाणी चांगले मजबू-त मानकापड करावे. ते अशा रीतीने की, त्यांतील घाफ आहेर जाऊ नयेय-च चाळू झाल्यावर कोठून वाप जानेकी काय हे वारंवार पाहान जावे.



त मानकापड करावे. ते अशा रीतीने की, त्यांतील घाफ आहेर जाऊ नयेय-च चाळू झाल्यावर कोठून वाप जानेकी काय हे वारंवार पाहान जावे.

कोठें वाफ जात असल्यास चिकणमाती व मातकापड यांनी बंद करावी गं-गाळांतील पाणी उन झाले असल्यास काढून टाकीत जावे. शिशीतील वाफ फुकट जाऊ नये म्हणून त्याचे तोंडावर एक फडके बसवावे. कितीएक ठिकाणी द्रव्यावर झांकण भालण्याचे सांगितले आहे. तेथे दोन तोंडाच्या भां-ज्यामध्यें द, द्रव्यापात्रांत ज, ज, ही दाखविल्याप्रमाणे कलहई केलेल्या तां-राची जाळी बसवावी व त्यावर सांगितलेली फुले व वेहेड्याचे फळांचे तुक-डे ठेवावे. म्हणजे त्याचे योगाने आंतील पदार्थ बाहेर उतूं न येतां अर्का-ची चांगली शुद्धि होते.

नक्कीतून अर्क शिशीत उतरूं लागला म्हणजे नक्कीला कान लावावा म्हणजे सूं सूं असा आवाज येऊ लागतो. नंतर नक्की व शिशी याचे संधीवर सुके फडके ठेवावे. विषादिकांचे अर्क काढण्याकरितां लोखंडाचे किंवा तां-व्याचे आंतून चांगले कलहई केलेले असावे म्हणजे त्यांतील पदार्थ बि-वडत नाही.

### अर्कलक्षण.

ज्या अर्कामध्ये द्रव्याहून अधिक सुगंध आहे असा अर्क पात्रामध्ये घा-तला असतां शुभ्र दिसतो; व निव्वेवर ठेविला असतां मूळद्रव्याप्रमाणे रुचि-देतो त्याला अर्क म्हणावे; यावेरीज दुसऱ्या प्रकाराने झाला असतां रसा-दिकांसारखा जाणावा. जी मूळद्रव्ये रंगीत आहेत. उदाहरण कपिला, गेरु त्यांचा अर्क मात्र शुभ्र पांढरा दिसणार नाही असे जाणावे.

### दुर्गंधनाशन.

जो दुर्गंध अर्क असेल त्याला पुण्यादिकांनी सुगंधित करावा; सुगंधित नसला तर अवगुण करील. संपूर्ण वातरोगांकरितां काढलेल्या अर्काला गु-गुळाचा धूप घावा. तसेच गुग्गुळ, राळ, शिलारस, कृष्णागुरु, कळंब, व पद्मकाष्ठ याचे चूर्णाचा भांज्यांत धूर करून त्यांत अर्क ठेवावा; आणि पित्तरोगावर अर्क ठेवण्याचे भांड्याला चंदन, वाळा, कापूर, गंधाविरोजा, वेलची, कापूरकाचरी, व गव्हला याचे चूर्णाचा धूर करून वास घावा.

## अर्कप्रकाशः

संपूर्ण कफरोगावर अर्क ठेवण्याच्या भांड्याला जटामांसी, नखला, जायपत्री, लंवग, तगर, शिलारस, व गंधक यांचे चूर्णाचा धूर घावा. त्रिदोषव्याधीवर काढिलेला अर्क ठेवण्याच्यां पात्राला देशांग धूपानें धूर घावा.

### अर्क भक्षणाचा प्रकार व मान.

मोठे मनुष्यास बलावल पाहून प्रत्येक वेळी एक तोळ्यापासून चार तोळ्यांपर्यंत अर्क देत जावा. आठपासून सोळा वर्षांचे मुलाचे वयास एक तोळ्यापासून दोन तोळ्यांपर्यंत शक्ति पाहून प्रत्येक वेळी अर्क देत जावा. त्याचप्रमाणे आठ वर्षांचे आंतील मुलास एक माशापासून एक तोळ्यापर्यंत देत जावा. अर्क प्राशन करतेवेळी आंत कांहीं घालूं नये, परंतु पुढे ज्या ज्या प्रयोगांत अर्कांचे अनुपान सांगितले असेल त्याप्रमाणे मात्र त्या त्या अनुपानांत अर्क घेत जावा. व अर्क प्राशन केल्यावर तांबूलभक्षण करावे. ज्यांला तांबूल निषिद्ध असेल त्यांनी लवंगा किंवा दालचिनी भक्षण करावी. सर्वत्र मर्दनादिक उपचारांमध्ये तेलाची योजना करावी. आणि अर्क केवळ प्राशनार्थ योजावा. अर्कांचे सेवनाचे प्रमाण निश्चयेकरून करितां येत नाहीं, यास्तव काळ, जठराग्नि, बल, प्रकृति, दोष व देश यांचा सूक्ष्म विचार करून नंतर अर्कांचे मानाची कमीजास्ती योजना करीत जावी. अर्कात मध किंवा साखर पुढे प्रयोगांत घालण्यास सांगितला असेल तेथें चतुर्थश घालावी. चूर्ण घालणे असल्यास दोनपासून चार माशांपर्यंत घालीत जावे.

### पत्राचा अर्क,

ज्या पास्याचा अर्क काढणे आहे तो पाला थोडा कुटून त्यांत शंभ-

१ गंधक ५० गुग्गुळ ५० चंदन १२॥. जटामांसी १२॥. शतावरी १२॥. आणि राळ व सर्व रस तीन तीन भाग, वाळा २ भाग, तुपांत तळलेला नखला, कापूर व कस्तूरी ही एक भाग हा देशांग धूप जाणावा.

## अर्कप्रकाश.

रावा हिस्सा पाणी घालावें. नंतर उन्हांत एक घटकाभर ठेवून मग त्याचा अर्क काढावा.

### निरस व आर्द्र द्रव्यांचा अर्क.

वड, पिंपळ, नेपती अशीं जीं द्रव्ये आर्द्र असून निरस आहेत त्यांना कुटून विसावा अंश आंत पाणी घालून थोडे उन्हांत ठेवून नंतर पात्रांत घालून अर्क काढावा.

### सदुग्ध वनस्पतींचा अर्क.

निवडुंग, शेर, अशा सदुग्ध तीक्ष्ण वनस्पतींचे तुकडे करून तीन दिवस पुष्कळ पाण्यांत भिजत टाकावे. नंतर काढून किंचित् कुट्यावे, नंतर चीक येणार नाहीं, अशीं झालीं म्हणजे त्यांत दशांश पाणी घालून अर्क काढावा.

### मृदुदुग्ध विषार्क.

दुधी, रुई, अशा मृदुदुग्ध या वनस्पती कुटून चौपट पाण्यांत घालून उन्हांत ऊन होईपर्यंत ठेवून मग अर्क काढावा.

### हिरव्या फळांचा अर्क.

सरस व मृदु हिरवी फळे घेऊन त्यांचे बारीक तुकडे करून पाण्यावांचून अर्क काढावा.

### पिकलेल्या फळांचा व फुलांचा अर्क.

अति पक्क फळे घेऊन त्यांचा पाण्यावांचून अर्क काढावा. फुलांचा अर्क काढण्याकरितां सोळावा हिस्सा पाणी घालून अर्क काढावा.

## अर्कप्रकाश.

### बुळबुळीत पदार्थाचा अर्क.

भोंकर, लोणी अशा बुळबुळीत द्रव्यांचा अर्क काढणे ज्ञाल्यास प्रथम ती द्रव्यें पाण्यांत घालावी म्हणजे बुळबुळीतपणा जातो. नंतर त्यांतून काढून चाळीसावा हिस्सा पाणी घालून अर्क काढावा.

### स्त्रिगध पदार्थाचा अर्क.

दूध, दही, ताक, मध, तेल, तूप, यांचा अर्क पाण्याशिवाय काढावा. व हे पदार्थ ऊतून जाऊन नयेत म्हणून यंत्राचे जाळींत शेवंती, जाई, मोगरा, पारिजात यांपैकी जी फुले मिळतील ती ठेवून अर्क काढीत जावा.

### कड वर न येणारे प्रक्षेप.

अर्क काढतेवेळी पात्रामध्ये घातल्याने कडाचा स्तंभ करणारे पदार्थ. द्व्याला लोणी, तुपाला मध, दुधाला गोखरु, तेलाला त्याचीच पेंड आणि सर्वांला तूप ह यंत्रांत यथायोग्य घालून अर्क काढण्याचे यंत्राचे जाळींत बेहड्याचे फळाचे यथायोग्य तुकडे ठेवून अर्क काढावा.

### सामान्य धान्याचा अर्क.

ज्या धान्याचा अर्क काढणे तो आंत दुप्पट पाणी घालून अर्क काढावा. व तो ठेवण्याचे पानाला अष्टगंधाचा धूप घावा.

### मादक द्रव्यांचा अर्क.

भांग वैरे मादकद्रव्यांचा अर्क काढणे तो त्यांत चतुर्थांश ओंवा घालून अर्क काढावा. म्हणजे तो मदाला शमवितो.

१ कस्तूरी १, केशर १, कृष्णागर १, गोरोचन १, पांढरा चंदन १, रक्तचंदन १, गोपीचंदन १, आणि मलियागर १ यांस अष्टगंध असे म्हणतात.

## अर्कप्रकाश.

### धन्तुरादि बीजांचा अर्क.

घोळा, कुचला, जयपाळ, गुंजा यांचे वियांचा अर्क काढणे ज्ञाल्यास हे पदार्थ दुधांत घालून अर्क काढावा.

### अर्काचे गुण.

**ज्वर स्तंभन.**—ज्वर येण्याचे वेळेस चार तोळे तुपाच्या अर्कात दोन-मासे मिरपूड घालून घावी म्हणजे ज्वराचे स्तंभन होतें.

**शीतज्वरावर.**—कळीचा चुना व हरताळ एकत्र करून त्याला एक-विस वेळ केळीचे कांद्याचे अर्काच्या भावना घाव्या आणि तें औषध एक गुंज घावें म्हणजे शीतज्वर नाश पावतो.

**ज्वरावर.**—प्रवाळ भस्माचा अर्क मोठ्याहि ज्वराचा नाश करितो.

**सन्त्रिपातावर.**—दर्शी मुळे समभाग घेऊन त्यांचे अर्कात लवंग, मिरी, निंपळी यांचे समभाग चूर्ण तीन मासे घालून सेवन केलें असतां सन्त्रिपाताचा नाश होतो.

**आमातिसारावर.**—एरंडांचे मूळ आणून तें पात्यावर चटणीसारखे बारीक वांटवें; तें एक भाग, आलें एक भाग, आणि नागरमोथे एक भाग, यांचा अर्क काढावा तो आमातिसाराचा नाश करतो.

**पक्कातिसारावर.**—धायरीचीं फुले, आंब्याचे आर्टीतील मगज, कोंवळे बेलफळ, इंद्रजव, व नागरमोथे हीं औषधें समभाग घेऊन थोडी बारीक कुटून म्हशीचे ताकांत भिजत घालावी, चांगलीं भिजल्यानंतर त्यांचा अर्क काढून घावा.

**रक्तातिसारावर.**—कुड्याची साल, डाळिंबाच्या फळावरील साल, या दोन्ही साली समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढावा. तो चार तोळे अर्क सहामासे मध घालून घावा. याप्रमाणे तीन दिवस देऊन पद्ध दही व भात करावें.

**संग्रहणीवर.**—मूग ताकांत भिजत घालून त्याचा अर्क काढावा; तो

१ रानगांजा, ( सालवण ) पिठवण, रिंगणी, डोरली, मोतरिंगणी, गोखरु, बेल, ऐरण, देटू, पहाडमूळ, शिवण,

## अर्कप्रकाशः

अर्क चार तोके घेऊन त्यांत, धोने जिरं, व सैंधव यांचें समभाग चूर्ण तीन मासे घालून प्राशन करावा.

**विषूचिकेवर.**—पिंपळी, पिंपळ मुळ, चवक, चित्रक, सुंठ, मिरीं व शिवाजाती हीं औषधें समभाग घेऊन निवृत्तसांत भिजवून त्यांचा अर्क काढावा. तो एक तोल्यापासून चार तोल्यांपर्यंत शक्ति पाहून दिला असतां तो दुर्निवार विषूचिकेचा म्हणजे महामारीचा नाश करतो.

**जंतावर अर्क.**—खुरासनी ओंवा, ओंवा, सागरगोटे, वावडिंग, सुंठ मिरे व पिंपळी यांचा अर्क अथवा ऐरणीचा अर्क दिला असतां जंतांचा नाश होतो.

**लिखा व उवा यांजवर अर्क.**—काळ्या धोत्र्याचे पाल्याचा अर्क अथवा नागवेलीचे पानांचा अर्क आंत पारा घालून घोंटून लेप करावा म्हणजे लिखा व उवा यांचा नाश होतो.

**देकूण व डांस यांजवर अर्क.**—बाजेला, घराला वैरै हरताकाचे अर्कांचे लेपन करावें; म्हणजे देकूण, डांस, सर्प, आणि माशा इत्यादि लागलींच नाश पावतात.

**कफजकूर्मीवर अर्क.**—पक्षसाच्या बिया ताकांत भिजत घालून त्यांचा अर्क काढावा तो प्राशन केला असतां कफजकूर्मी नाश पावतात.

**रक्तकूर्मीवर अर्क.**—रक्तामध्ये कूर्मी झाले असतां, गंधकाचा अर्क सुमारे एक तोळा प्राशन करून रात्रीं जागरण करावें; म्हणजे रक्तांतील कूर्मी नाहीसे होतात.

**कामलेवर अर्क.**—त्रिफल्याचा अर्क, किंवा गुळवेलीचा अर्क, अथवा दारुहळदीचा अर्क आंत चतुर्थाश मध घालून द्यावा.

**मृत्तिका भक्षणजन्य पांडूवर अर्क**—हिरडेडळ आणि गुळवेलीचे तुकडे यांस थोडे कुटून त्यांना पांच चार वेळ ताकाच्या भावना द्याव्या आणि नंतर अर्क काढावा, आणि तो बलाबल पाहून दिला असतां मृत्तिका भक्षणा-पासून जो पांडुरोग होतो तो नाश पावतो.

**कुंभकामलेवर अर्क.**—शिलाजिताला गोमूत्राच्या सात भावना देऊन नंतर अर्क काढावा, तो कुंभकामलेचा नाश करितो.

हिरडा, बेडा, आंवळकठी. ३ हा कामलेचा एक भेद आहे.

## अर्कप्रकाश.

**रक्तपित्तावर अर्क.**—अडुळशार्चीं पिकलेलीं पाने, द्राक्षे, व बाळहिरडे हीं औषधें समभाग घेऊन अर्क काढावा व त्यांत चतुर्थाश साखर घालून द्यावा; अथवा नुस्त्या अडुळशाच्या पिकलेल्या पानांचा अर्क चतुर्थाश मध घालून द्यावा, किंवा लोध, सांवे, द्राक्षे, पांदरा चंदन हीं समभाग घेऊन अर्क काढून चतुर्थाश साखर घालून द्यावा; म्हणजे रक्तपित्ताची शांति होते.

**नासारक्तावर.**—डाळिभाचे फुलांचा अर्क अथवा द्राक्षांचा अर्क यांचे प्राशन करावें. अथवा आंब्याचे कोयिंतील आठोळीचा अर्क प्राशन करावा किंवा हे वरील अर्क नाकांत सोडावे म्हणजे नाकांतून पडणारे रक्त बंद होईल.

**आम्लपित्तावर अर्क.**—गुळवेल, कटूनिबाचीं पाने व कटूपडवळाचीं पाने यांचा अर्क चतुर्थाश मध घालून द्यावा म्हणजे आम्लपित्ताचा नाश होतो.

**कंठदाह, पित्त, व कफ यांजवर अर्क.**—द्राक्षे व पिंपळी यांचा अर्क आंत चतुर्थाश साखर घालून द्यावा; म्हणजे कंठदाह, पित्त व कफ यांचा नाश होतो.

**क्षयावर अर्क.**—दालचिनी एक भाग, एलची दाणे दोन भाग, व पिंपळी चार भाग, आणि खडीसाखर आठ भाग यांचा अर्क चतुर्थाश तूप व मध घालून द्यावा.

**शोषावर अर्क.**—चंदन, वाळा, शेवंती, काटे शेवंती आणि नागरमोथे हीं द्रव्ये समान घेऊन अर्क काढून द्यावा.

**उरःक्षतावर अर्क**—चिकणमूळ, शिवणमूळ, अश्वगंध, शमीची पाने आणि घेटोळीमूळ हीं सर्वे औषधें समभाग घेऊन बारीक वांटून गाईचे दुधांत घालून अर्क काढावा; तो प्राशन केला असतां उरःक्षताचा नाश करतो.

**कफावर अर्क.**—काळ्या धोत्र्यांचे बीज, सुंठ, मिरीं, पिंपळी, यांचा अर्क काढून त्या अर्काच्या मिठास शंभर भावना द्याव्या आणि तें मीठ सहा माशापासून एक तोळापर्यंत नुसते खाण्यास द्यावें म्हणजे तें दारूण कफाचा नाश करितें.

**क्षयकासावर अर्क.**—रिंगणमुळाचा अर्क सर्व प्रकारचे खोकल्यांचा नाश करितो. आणि अर्जुनसादड्याचे सालीचे चूर्णाला आडूळशाचे अर्काची एक भावना द्यावी आणि तें चूर्ण सहा माशांपासून एक तोव्यापर्यंत त्याचे समभाग खडीसाखर, तोजे तूप व मध हीं घालून तें चूर्ण द्यावें म्हणजे क्षय व कास हीं नाश पावतात.

**सुक्या खोकल्यावर अर्क.**—रिंगणमूळ, डोरलीमूळ, द्राक्षे, आडूळशाची पिकलेली पाने, कचोरा, सुंठ, पिंपळी आणि खसखस यांचा अर्क काढून चतुर्थाश आंत साखर व मध घालून द्यावा. म्हणजे सुक्या खोकल्याचा नाश होतो.

**श्वासावर अर्क.**—कोहळ्याचे फलांचा अर्क मंदोषण घेतला असतां क्षणांत श्वास नाहीसा होतो. अथवा आल्याचा अर्क चतुर्थाश मध घालून द्यावा म्हणजे श्वास दूर होतो.

**उचकीवर अर्क.**—सुंठ दुधांत भिजत घालून तिचा अर्क काढून द्यावा किंवा गुळाच्या पाण्याशीं सुंटीचा अर्क काढून द्यावा. म्हणजे उचकीचा नाश होतो.

**स्वर चांगला होण्यास अर्क.**—कोष्ठकोळिननाचे अर्कात निंबूरस, मध, आणि मिरपूळ हीं समान घालून दररोज प्रातःकाळी प्राशन करीत गेले असतां किंवरासारखा स्वर होईल.

**स्वरभेदावर अर्क.**—पिंपळी, पिंपळमूळ, चवक, चित्रक व सुंठ यांचे अर्कात आल्याचा रस, गाईचे साजूक तूप आणि मध, हे पदार्थ समभाग घालून अर्क प्राशन करावा.

**भूतोन्मादावर अर्क.**—मिळ्यांचे अर्काचे प्राशन नस्य, लेपन व अंजन केले असतां भूतोन्मादादिक क्षणांत नाश पावतात.

**फेंपन्यावर अर्क.**—निवळीचे फलांचा अर्क कानांत घालावा, नस्य करावें. प्राशन करावा, व अंजन करावें म्हणजे फेंपन्याचा नाश होतो.

**बहिरेपणावर अर्क.**—वेखंड, कोष्ठकोळिन, पिंपळी, सुंठ, हळद, जेण्टिमध, सैंधव अजमोदा आणि जिरं, यांचा अर्क प्राशन केला असतां रोग्याला ऐकूं येते.

**आध्मानावर अर्क.**—तेड, व पिंपळी यांचे अर्कात चतुर्थाश खडीसा-

खर घालून प्राशन केला असतां पोटाची फुगवटी नाश पावते.

**गृंधसीवायूवर अर्क.**—एरंडबीज (एरंडच्या) गोमूत्रांत भिजत घालून त्यांचा अर्क काढावा. तो चार तोळे नुस्ता घेतला असता गृंधसीवायूचा नाश होतो.

**गुडघीवर अर्क.**—गुळवेल, हिरडेदळ, बेहेडेदळ, व आंवळकठी यांचा अष्टमांश काढा करून त्या काढ्याच्या गुग्गुळाला बहुत वेळां भावना देऊन त्या गुग्गुळांत दूध व एरंडेल तेल मिळवून अर्क काढावा. तो घेतला असतां गुडघी रोगाचा नाश होतो.

**वातरक्तावर अर्क.**—गुळवेलीच्या चार तोळे अर्कात सुंटीचे चूर्ण सहा मासे अथवा सहा मासे गुग्गुळ घालून द्यावा. म्हणजे रक्तपितीचा नाश होतो.

**उरस्तंभावर अर्क.**—त्रिफळा, पिंपळमूळ, सुंठ, मिरी हीं औषधे समभाग घेऊन अर्क काढावा. आणि त्यांत चतुर्थाश मध घालून प्राशन करावा अथवा गुग्गुळाचे अर्कात निम्मे गोमूत्र घालून द्यावें म्हणजे उरस्तंभावायूचा नाश होतो.

**रक्तगुल्मावर अर्क.**—पळसाचा क्षार, कांडे निवङुंगाचा क्षार, आधाड्याचा क्षार, चिंचेचा क्षार व रुईचा क्षार, तिळाचे झाडाचा क्षार, यवक्षार आणि सज्जीखावर यांचा अर्क काढून रक्तगुल्मावर द्यावा. क्षार काढण्याचा प्रकार पुढे निराळे सदराखालीं घेतला आहे.

**पानथरीवर अर्क.**—समुद्रांतील शिंपांचा अर्क समभाग दूध घालून द्यावा. अथवा पिंपळीचा अर्क समभाग दूध घालून द्यावा, किंवा रुईचा अर्क अष्टमांश मीठ घालून द्यावा; म्हणजे पोटांत जी पांथरी होते तिचा नाश होतो.

**यँकुतावर अर्क.**—पिंपळी व बिडलोण यांचा अर्क समभाग दूध घा-

१ प्रथम स्फक्क द्याणजे कंबरेचा मागला भाग त्यापासून आरंभून क्रमानें कंबर, पाठ, मांड्या, गुडघे, पोटन्या, आणि पाय यांस स्तंभ द्याणजे ताठणे, वेदना, आणि ठेचल्याप्रमाणे पीडा होते आणि वारंवार कंप होतो. २ ऊर ताठणे. ३ हें गुलम द्याणांस गर्भाशयांत होते. ४ पोटांत उजवे बाजूस होतो.

## अर्कप्रकाश.

लून द्यावा; किंवा करंजबीजाचा अर्क नुसता तीन तोळेपर्यंत बलाबल पाहून द्यावा म्हणजे यकृताचा नाश होतो.

**मूत्रकृच्छ्रावर अर्क.**—बाहाव्याच्या शेंगेतील मगज, दर्भाचे मूळ, हिरडेदळ, आंवळकठी, गोखरू, धमासा व पाषाणभेद, हीं सर्व औषधे समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढावा व त्यांत चतुर्थाश मध घालून द्यावा म्हणजे मूत्रकृच्छ्राची शांति होते.

**मूत्राघातावर अर्क.**—धने व गोखरू यांच्या अर्कात चतुर्थाश साखर घालून द्यावी. म्हणजे मूत्र गुंतले असतां मोकळे होते.

**अद्यमरीवर अर्क.**—कोहळ्याचे फळाचे अर्कात यवखार व हिंग यांचे चूर्ण सुमारे तीन मासे घालून द्यावे. म्हणजे मूत्रखव्याचा नाश होईल.

**वांतीवर अर्क.**—गुळवेल किंवा गोखरू यांपैकी एकाचा अर्क चतुर्थाश साखर घालून द्यावा.

**मेहावर अर्क.**—पिंपळीचा अर्क चतुर्थाश मध घालून द्यावा.

**शरीराचा दुर्गंध जाण्यास अर्क.**—बिल्वपत्राचा अर्क प्राशन करावा, नित्य आंगास मर्दन करून नंतर स्नान करीत जावे.

**कुष्ठरोगावर अर्क.**—त्रिफळा, मंजिष्ठ, कुटकी, वेखंड, दारुहळद, गुळवेल आणि कडूनिबाची पाने हीं सर्व औषधे समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढून प्राशन करावा म्हणजे कुष्ठांचा नाश होतो.

**दैदूवर अर्क.**—कोळिनन, वावडींग, टांकव्याच्या विया, हळद, सैंधव, मोहोन्या आणि आंब्याच्या आठीतील मगज हीं सर्व औषधे समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढावा; व अंगास मर्दन करीत जावा.

**गंदमालेवर अर्क.**—कांचनाचे सालीचा अर्क काढून त्यांत चतुर्थाश तूप व चतुर्थाश मध घालून प्राशन केला असतां फार दिवसांचीही गंदमाला नाश पावते.

**मेदोर्विंदावर अर्क.**—हळद, लोध, पतंग, घेरोसा, मनशीळ, व मध हीं सर्व औषधे समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढून प्राशन करावा.

१ उन्हाळी २ मूत्रखडा. ३ कोरडे खरजेसारखा सर्व अंगावर दादर उठतो. ४ शरीराच्या कोणचेही भागावर आवाळून उत्पन्न होते व त्यास हात लाविला असतां दुखत नाही.

## अर्कप्रकाश.

**श्लीपदावर अर्क.**—काळ्या धोत्र्याचे बीज, एरंडाचे मूळ, निर्गुडीची पाने, घेटोळी मूळ, व शेवग्याचे मूळ हीं सर्व समभाग घेऊन त्यांचा अर्क काढावा; व त्या अर्कात मोहोन्या वांटून श्लीपदावर लेप करीत जावा.

**ब्रण भरून येण्यास अर्क.**—अश्वगंध, चिकणामूळ, लोध, कायफळ, नेष्टीमध, मंजीष्ठ, धायटीचीं फुले, यांचा अर्क काढून ब्रणावर लाविल्याने ब्रण भरून येतात.

**भाजलेल्या ब्रणावर अर्क.**—कोरफडीचा अर्क काढून मंद उण्णा आहे तोंच भाजलेल्या ठिकाणी लाविला असतां ब्रण भरून येतात.

**भग्रसंधीवर अर्क.**—हाडजोडी, लाख, गळू, आणि अर्जुनसादळ्याची साल यांचा अर्क चतुर्थाश तूप घालून प्राशन केला असतां संधी मोडलेला वरा होतो.

**नासलेले रक्त स्वच्छ करण्यास अर्क.**—हळद, तुरटी, मध आणि गूळ यांची दारू काढून प्राशन केली असतां अंगातील रक्त स्वच्छ होते.

**नाडिवैणावर अर्क.**—निवडुंग, रुईचे दूध, दारुहळद व मध हीं औषधे समभाग घेऊन अर्क काढावा; व त्यांत सुताची वात भिजवून ब्रणात घालावी. म्हणजे ब्रण भरून येतो.

**भगंदरावर अर्क.**—सुंठ, वडाचीं पाने, जायपत्री, गुळवेल, आणि सैधव हीं औषधे समभाग ताकात भिजत घालून अर्क काढावा आणि पोटांत द्यावा म्हणजे भगंदर रोगाचा नाश होतो.

**उपदंशावर अर्क.**—लोध, जांभळीची साल, वडाच्या पारंब्या, हिरडेदळ, अर्जुनसादळ्याची साल, व हळद यांचा अर्क पोटांत द्यावा आणि त्याच अर्काने चटे धूत जावे म्हणजे स्त्रीपुरुषांचा उपदंश नाश पावतो.

**शुकरोगावर अर्क.**—अश्वगंध, शतावरी, कोष्ठकोळिनन, बडिशेप, रिंगणमूळ व चिकणामूळ हीं औषधे समभाग घेऊन त्यांत दूध घालून अर्क काढावा. या अर्काचे प्राशनाने शुकरोगाचा नाश होतो.

१ एकच पाय गुटग्याखालीं हत्तीचे पायासारिखा जाड होतो. २ यास हाड्यावण असेही म्हणतात. ३ गर्मीचा आजार. ४ हा रोग शिश्रास होतो.

**विसर्पावर अर्क.**—जेष्ठीमध, मोहोच्या, तगर, जटामांसी, एलचीचे दाणे, चंदन, हळद, तूप, वाळा आणि कोष्टकोळिंजन यांचा अर्क काढून विसर्पावर लावावा म्हणजे त्यांचा नाश होतो.

**नारवावर अर्क.**—निर्गुडीचा अर्क गाईचे तूप घालून द्यावा.

**विस्फोटकावर अर्क.**—ताज्या तांदुळाच्या भुवणांत इंद्रजव घालून त्याचा अर्क काढावा; व विस्फोटकावर लेप करीत जावा.

**देवींवर अर्क.**—कडूनिंबाचा पाला, पित्तपापडा, कडूपडवळ, कुटकी, पांढरा व तांबडा चंदन, वाळा, आंवळकठी, अडूळशाचीं पिकलेली पाने, व धमासा यांचा अर्क चतुर्थीश खडीसाखर घालून पोटांत द्यावा तो देवीसंबंधी पिडेचा नाश करितो. व मुखांत किंवा गळ्यांत ब्रण झाला असतां या अर्कांने चुळा भरून टाकाव्या म्हणजे ब्रणांचा नाश होतो.

**शीतलादेवींवर अर्क.**—जाईचे पाल्याचा अर्क किंवा केळीचे कांद्याचा अर्क किंवा कांटे शेवंतीचे फुलांचा अर्क प्राशन करून वर दर्हींभात खावा. म्हणजे देवीसंबंधी सर्व पीडेचा नाश होतो.

**देवींचे ज्वरावर अर्क.**—रक्तचंदन, आडुळशाचीं पिकलेली पाने, गुळवेल, नागरमोथे, व द्राक्षे यांचा अर्क शीतळ आहे म्हणून शितलाज्वराचा नाश करितो.

**गोंवरावर अर्क.**—गाईचे शेणाचा अर्क काढून तो सर्व अंगास लावावा किंवा प्राशन करावा अथवा गोरोचनाचा अर्क घेतला असतां गोंवराच्या ज्वरांत दर्हींभात भक्षण केल्यानें जे विकार होतात ते नाश पावतात.

**केश काळे होण्यास अर्क.**—गोमूत्राचा अर्क काढून त्यांत त्रिफळ्याचे चूर्ण, निळीचीं पाने, माक्याचा रस, आणि लोहकिट्याचे चूर्ण, हीं औषधे खलून त्याचा केशांस लेप करीत जावा म्हणजे केश काळे होत जातात.

**इंद्रेलुप्ररोगावर अर्क.**—हस्तिंदंत जाळून त्याची काळी राख, मेंढीचे दूध, रसांजन हीं वडाच्या डिन्याचे अर्कात वांटून लेप करीत जावा. म्हणजे इंद्रेलुप्ररोगाचा नाश होऊन त्याठिकाणी केश चांगले उगवतात.

**वांगावर अर्क.**—वडाचे अंकुर, मसुरा, मंजिष्ठ व मध हीं पाण्यांत घालून अर्क काढावा व त्याचा वांगावर वरचेवर लेप करीत जावा.

१ धांवरे. २ अंगावर फोड उठणे. ३ डोक्यास टकळ पडते तें.

**खरजीवर अर्क**—सैधव, शिरस, खडीसाखर, कोष्ट, रुई यांचा अर्क शिश्वास चोळावा म्हणजे कुहिलीसारखी जरी लिंगाची कंडू असली तरी जाईल यांत संशय नाहीं.

**सूर्यावर्तावर अर्क**—माक्याचा अर्क समान दूध घालून उन्हांत तापवून नाकांत घालावा म्हणजे सूर्यावर्त रोगाचा नाश होतो.

**अर्धशिशीवर अर्क**—वावडिंगे आणि काळे तीळ समभाग पाण्यांत वांटून मस्तकाला लेप करावा व यांचा अर्क नाकांत सोडीत जावा म्हणजे अर्धशिशीचा नाश होतो.

**मस्तकशूलावर अर्क**—बाळहिरडे, बेहेडेवळ, आंवळकठी, हळद, गूळ, किराईत, कडूनिंबाचीं पाने आणि गुळवेल हीं समभाग घेऊन अर्क काढावा. त्याच्या प्राशनानें सर्व मस्तकांतील रोग नाश पावतात.

**आंखशूलावर अर्क.**—दारुहळद, हळद, मंजिष्ठ, किराईत, वाळा, पच्चकाष्ठ आणि गेळफळ यांचा अर्क आंखशूलनाशक आहे.

**अभिष्यंदावर अर्क.**—अफूच्या अर्कात त्रिफळ्याची पोट्यां भिजवून नेत्ररोगनाशार्थ नेत्रांत पिणावी.

**नेत्ररोगांवर अर्क.**—पुनर्नवा, तुरटी, कोरफड, त्रिफळा, हळद, जेष्ठीमध, गेरु, सैधव, दारुहळद, रसांजन व पुष्पांजन यांचा अर्क डोळ्यांत घालावा; तेणकरून नेत्ररोग नाश पावतात.

**रातांधळ्यावर अर्क.**—रसांजन, हळद, दारुहळद, जाईचीं कोंवळी पाने, आणि गाईचे शेण यांचा अर्क डोळ्यांत घालावा म्हणजे रातांधळे दूर होतें.

**नेत्ररोगावर अर्क.**—शंखाच्या नाभी, बेहड्याची मज्जा, बाळहिरडे, मनशीळ, पिंपळी, मिरी, कोष्ट, वेखंड हीं शेळीच्या दुधांत वांटून अर्क काढून डोळ्यांत घालावा म्हणजे कांच, पटल, अर्बुद, तिमिर, मांसवृद्धि, वार्षिकपुण्य, या सर्व रोगांचा नाश करील.

१ सर्य उदयावरोबर कपाळ दुखण्यास हळूहळू प्रारंभ होऊन जसजसा सूर्य चढतो तसेसा तो शूल डोळे आणि भृकुटि (भिवया यामध्ये आधिक होऊं लागतो आणि सूर्यबरोबर वाळून सूर्य मावळला म्हणजे नाहींसा होतो. २डोळे खाजतात, पिकतात, ठणकतात, लाल होतात.

कानांनीं ऐकू येत नाहीं त्यावर अर्क.—आले, मध, सैंधव तिळाचे तेल यांचा अर्क काढून कानांत घालावा, हा कर्णशूल, कर्णनाद, बौधिर्य, क्षेवै यांचा नाशक आहे.

कर्णशूलावर अर्क.—अति तिडीक लागून कानांतूत पूऱ वाहतो त्यावर चोकडाचे मुताचा कोमट अर्क सैंधवयुक्त कानांत घालावा;

कर्णरोगावर अर्क.—आंब्याची साल, जांभळीची साल, मोहाची साल, आणि वडाचे अंकुर यांचा अर्क कानांत घातला असतां पूऱ वाहत असल्यास बंद होतो.

नेत्रस्वावावर अर्क.—बाभळीचे सालीचा अर्क काढून त्यांत मध घालून डोळ्यांत घालावा म्हणजे जें नेत्रांतून पाणी गळतें तें बंद होतें.

नेत्ररोगावर अर्क.—शेवत पुनर्नव्याचा अर्क दूध घालून डोळ्यांत घालावा म्हणजे कंडू दूर होते; व मधांतून घालावा म्हणजे नेत्रस्वाव, व तुपांतून घालावा म्हणजे डोळ्यांतील फूल, व तेलांतून घालावा म्हणजे तिमीर, व कांजींतून घालावा म्हणजे रातांधळे हीं सर्व दूर होतात.

पिनसादिकांवर अर्क.—काथफळ, पुष्करमूळ, काकडिंगी, सुंठ, मिरी, पिपळी, धमासा व कारवीचे मूळ यांचा अर्क चतुर्थीश आल्याचा रस घालून द्यावा; म्हळजे, पिनस, स्वरभेद, तंमक, हैलीमक, सन्निपात, कफ, वात, श्वास, आणि कांस यांचा नाश होतो.

नेत्ररोगावर अर्क.—कलखापरी वांटून पाणी घालून रस घेऊन चुरायकावा, नंतर तो रस सुकला म्हणजे पुन्हां वांटून त्रिफळ्याचे अर्काची सात पुटे देऊन त्यांत दहावा हिस्सा कापूर घालून नेत्रांत अंजन घालावें तें सर्व नेत्ररोगांचा नाश करिते.

पडजिभेवर अर्क.—सुंठ, मिरी, पिपळी, बाळहिरें व चितकमूळ यांचे चूर्ण मुळ्याचे विजाचे अर्कात घालून तें पडजिभेस चोळावें.

तालुरोगावर अर्क.—वेखंड, अतिविष, पाहाडमूळ, रासना, आणि कुटकी यांचे चूर्णाची कडुनिवाचे पाल्याच्या अर्कात गोळी करून तोंडांत धरावी म्हणजे तालुरोगाचा नाश होतो.

कंठरोगावर अर्क.—गोमूत्र, अतिविष, दारुहळद, पाहाडमूळ, बच-

नाग, इंद्रजव आणि कुटकी यांचा अर्क प्राशन केला असतां कंठरोगाचा नाश करतो.

मुखपाकावर अर्क.—जायपली, गुळवेल, द्राक्षे, धमासा, दारुहळद, हिरडेदळ, बेहेडेदळ, आणि आंवळकठी यांचा अर्क थंड करून त्यांत मध घालून गुळणा करावा म्हणजे मुखपाकाचा नाश होतो.

त्रणावर अर्क.—कडू जिरे, कोष्ट, व इंद्रजव यांचा अर्क तीन दिवस पोटांत द्यावा म्हणजे मुखांतील त्रणांचा नाश होतो.

रेचक व वापक अर्क.—गेळफळाचा अर्क वांती होण्यास द्यावा; धोउयाची पाने व रुईची पाने यांचा अर्क व मनार्थ व रेचनार्थ द्यावा, नंतर मिन्याचे अर्कात सहा मासे मध, सहा मासे तूप, आणि सहा मासे निंबूरस घालून पोटांत द्यावा म्हणजे स्थौरवरविषे दूर होतील.

विंचवाचे विषावर अर्क.—निळ्या माक्याचे अर्काचा वास द्यावा म्हणजे विंचवाचे विष उतरते.

कुञ्याचे विषावर अर्क.—आघाड्याचा अर्क, अथवा धोउयाचे पाल्याचा अर्क समभाग दूध घालून द्यावा; किंवा वेळूचे मुळाचा अर्क द्यावा म्हणजे कुञ्याचे विषाचा नाश होतो.

मुंग्याचे विषावर अर्क.—सुंठीचा अर्क दंशावर मर्दन करावा म्हणजे मुंग्याचे विषाचा नाश होतो.

प्रदरावर अर्क.—बाभळीच्या डिन्यांचा किंवा सालीचा अर्क आठ तोळे घेऊन त्यांत एक तोळा साखर व चार तोळे दूध घालून प्राशन करावा आणि वर तूपभात किंवा दूधभात पथ्यास द्यावा; अथवा आशोकाचे सालीचा अर्क चतुर्थीश तूप व समभाग दूध घालून प्रातःकाळी प्राशनार्थ द्यावा.

बहुमूत्रावर अर्क.—टांकळ्याचे मूळ तांडुकाचे धुवणांत भिजत घालून बारीक वांटून त्याचा अर्क प्रातःकाळी ध्यावा म्हणजे मूत्र फार होत असल्यास त्याचा नाश होईल.

गर्भधारणास अर्क.—आस्कंदाचा अर्क समभाग दूध व तूप घालून चौथे दिवशीं प्रातःकाळी खियांनी प्यावा म्हणजे गर्भधारण होईल.

## अर्कप्रकाश.

**गर्भनिवारण अर्क.**—जासवंदीचीं फुलं कांजींत वांटून अर्क काढून त्यांत जुना गूळ घालून ऊन करून जी कळतुमती खी घेते ती गर्भधारण करीत नाहीं.

**मुलाचे ज्वरातिसारावर अर्क.**—नागरमोथा, पिंपळी, अतिविष, काकडशिंगी, यांचा अर्क चतुर्थीश मध घालून द्यावा, म्हणजे बालकाचा ज्वर, अतिसार, खोकला, श्वास आणि वांति यांचा नाश होतो.

**बालकांचे मूत्राघातावर अर्क.**—पिंपळी, मिरी, साखर, मध, लहान एळची व सैंधव यांचा अर्क दिला असतां बालकांचे मूत कोंडले असतां साफ होईल.

**बालकांचे सर्व रोगांवर अर्क.**—हळद, सरलदेवदार, डोरलीमूळ, गजपिंपळी, पिठवण, शतावरी, यांचा अर्क मध व तूप घालून द्यावा. हा दीपन आहे आणि संग्रहणी, वायु, कांवीळ, ज्वर, अतिसार, पांडुरोग इत्यादि बालकांचे सर्व रोगांचा नाश करितो.

**शुक्रस्तंभन अर्क.**—बाभळीचे कोंबळ्या डिन्यांचा किंवा अंतरसालीचा अर्क अष्टमांश सैंधव घालून द्यावा. म्हणजे शुक्रधातूचे स्तंभन होईल.

## द्रव्याचे अर्कांचे गुण.

**धन्याचा अर्क.**—तृष्णा, दाह, वांति, श्वास व त्रिदोष यांचा नाशक असा आहे.

**दारुहळदीचा अर्क.**—विशेषेकरून या अर्कांचे लेपानेंच डोळे व कान यांचे रोगाचा नाश होतो.

**धोतन्याचा अर्क.**—या अर्कांचे लेपानेंच उवा, कृमि आणि विषादिक यांचा नाश होतो.

**हिरडेदळाचा अर्क.**—शूल, मूत्रकुच्छ, कामला, आनाहवायू यांचा नाश करितो.

**वेहेडळाचा अर्क.**—तृष्णा, वांति, कफ, खोकला यांचा नाशक आहे.

## अर्कप्रकाश.

**आंवळकठीचा अर्क.**—त्रिदोष, रक्तपित्त आणि प्रमेह यांचा नाशक आहे.

**सुंठीचा अर्क.**—मलावरोध, आमवात, शूल, श्वास, आणि कफ यांचा नाश करितो.

**आल्याचा अर्क.**—ज्वर व दाह यांचा नाश करितो. व रुचिकर आणि अग्निदीपन असा आहे.

**पिंपळीचा अर्क.**—श्वास, खोकला, आमवात, मूळव्याध, ज्वर आणि शूल यांचा नाश करतो.

**मिन्यांचा अर्क.**—श्वास, कृमि, व सर्व रोग यांचा नाश करितो.

**पिंपळमुळाचा अर्क.**—झीहा, गुलम, कफ आणि वायू यांचा नाश करितो.

**चवकाचा अर्क.**—रुचिकर व विशेषेकरून मूळव्याधीचा नाश करितो.

**गजपिंपळीचा अर्क.**—वायु, कफ आणि अग्निमांद्य यांचा नाश करतो.

**चित्रकाचा अर्क.**—अग्निकारक, खोकला, संग्रहणी, कफ, शोष यांचा नाश करतो.

**ओंच्याचा अर्क.**—पाचन, रुचिकर दीपन असा आहे व शुक्र, शूल यांचा नाश करतो.

**अजमोद्याचा अर्क.**—वायु, कफ नाशक, आणि वस्तिशोधन असा आहे.

**खुरासनी ओंच्याचा अर्क.**—ग्राही, पाचक आणि मादक असा आहे.

**जिन्याचा अर्क.**—ग्राहक व गर्भाशयाची शुद्धि करणारा असा आहे.

**कडू जिन्याचा अर्क.**—नेत्राला हितावह आणि गुलम, औकारी आणि अतिसार यांचा नाश करितो.

**बाळंतशेपाचा अर्क.**—ज्वर, वायु, कफ, व्रण, शूल, आणि नेत्ररोग यांचा नाश करितो.

**बदिशेपेचा अर्क.**—अग्निमांद्य, योनिशूल, व कृमि यांचा नाश करितो.

**लाल मिरच्यांचा अर्क.**—कफ, अपस्मार, भूतवाधा व त्रिदोष यांचा नाश करतो.

**मेथीचा अर्क.**—कफ, वायु, ज्वर व आम यांचा नाश करितो.

**रानमेथीचा अर्क.**—हत्ती व घोडे यांचे सर्व रोगांचा नाश करतो.  
**हिंगाचा अर्क.**—पाचन, रुचिकर, कृमि, शूल आणि उदररोग यांचा नाश करितो.

**वेरवंडाचा अर्क.**—अग्नि व वांति यांना करणारा आणि मळाचा खडा, पोट फुगणे आणि शूल यांचा नाश करतो.

**शेरणीफळाचा अर्क.**—झीहा व विषाचा दारूणमोह यांचा नाश करतो.

**थोरशेरणीचा अर्क.**—वायु, अर्श, (मूळब्याध,) संग्रहणी गुल्म आणि शूल यांचा नाशक आहे.

**वावडिंगाचा अर्क.**—उदर, कफ, कृमि, वायु आणि मळाचा खडा यांचा नाश करतो.

**वंशलोचनाचा अर्क.**—तृष्णा, क्षय, श्वास आणि ज्वर यांचा नाशक आहे.

**समुद्रफेणाचा अर्क.**—शीत व रेचक आहे, आणि खोकल्याचा नाशक आहे.

**कांकोलीचा अर्क.**—धातुवर्धक, शीतल, पित्त, शोष आणि ज्वर यांचा नाश करतो.

**जेष्ठिमध्याचा अर्क.**—केशाला वाढविणारा, स्वर याला करणारा व पित्त, वायु आणि रक्त यांचा नाशक आहे.

**बाहाब्याचा अर्क.**—पित्त, आम्लवात, उदार्वत, शूल, कंडू, मेह श्वास, कास, जंत, कोड आणि ज्वर यांचा नाशक आहे.

**किराइताचा अर्क.**—तृष्णा, कोड, ज्वर, ब्रण आणि कृमि यांचा नाशक आहे.

**इंद्रजवाचा अर्क.**—पित्त, रक्त कृमि, विसर्प आणि कोड यांचा नाशक आहे.

**गेळफळाचा अर्क.**—ओकारी करितो, व चातुर्थिक ज्वराचा नाशक असा आहे.

१ बाहाब्याचे जुने शेंगेतला मगज यावा.

**कांगोणीचा अर्क.**—वांतिकर, अग्नि, बुद्धि, स्मृति यांना देणारा असा आहे.

**कोष्टकोळिजनाचा अर्क.**—वातरक्त, खोकला, कोड, वायु, आणि कफ यांचा नाशक आहे.

**पुष्करमुळाचा अर्क.**—अरुचि, श्वास व विशेषकरून पार्श्वशूल यांचा नाशक आहे.

**काकडंशिंगीचा अर्क.**--ऊर्ध्ववात, उचकी, तहान क्षय आणि ज्वर यांचा नाश करतो.

**कायफळाचा अर्क.**--दमा, खोकला, प्रमेह, अर्श, आणि अरुचि यांचा नाशक आहे.

**भारंगमूळाचा अर्क.**--कफ, श्वास, पडसें, ज्वर व वायु यांचा नाशक आहे.

**पाषाणभेदाचा अर्क.**--योनिरोग, मूत्रकुच्छ, अश्मरी, आणि गुल्म यांचा नाशक आहे.

**धायटीचे फुलांचा अर्क.**--तृष्णा, अतिसार, विष, कृमि आणि विसर्प यांचा नाश करतो.

**मंजिष्ठाचा अर्क.**--विष, कफ, रक्तातिसार, आणि कुष्ठ यांचा नाशक आहे.

**कुमुंब्याचा अर्क.**--वर्णकारक, रक्तपित्त आणि कफ यांचा नाशक आहे.

**लाखेचा अर्क.**--जंतू, विसर्प, ब्रण, उरक्षत, आणि कोड यांचा नाशक आहे.

**हळदीचा अर्क.**--मेह, सूज, त्वग्दोष, ब्रण, आणि पांडुरोग यांचा नाशक आहे.

**रानहळदीचा अर्क.**--कोड आणि वातरक्त यांचा नाशक आहे.

**कापूरहळदीचा अर्क.**--संपूर्ण कंडूचा नाशक आहे.

## अर्कप्रकाश.

**टाकळ्याचा अर्क.**--कंडू, खरुज, विष आणि वायु यांचा नाशक आहे.

**लोध्राचा अर्क.**--शितल, मलावष्टभक, नेत्रांना हितावह आणि कफ व पित्त यांचा नाश कारती.

**बिबव्याचा अर्क.**--ज्वर, उदर, जंतू, आणि ब्रण यांचा नाशक आहे.

**गुळवेलीचा अर्क.**--दीपन, दमा, खोकला, पांडुरोग आणि ज्वर यांचा नाशक आहे.

**नागवेलीचा अर्क.**--मुखदुर्गंधता, मल, वायु आणि श्रम यांचा नाशक आहे.

**बेलफळ्याचा अर्क.**--कफहारक, बलकर, लघु, उष्ण आणि पाचन आहे.

**शिवणीचे मूळाचा अर्क.**--भ्रम, तृष्णा, शूल, अर्श, विष आणि दाह यांचा नाशक आहे.

**ऐरणीचा अर्क.**--सूज, कृमि, पांडुरोग आणि कफ यांचा नाशक आहे.

**सालवणीचा अर्क.**--क्षत, कृमि, ज्वर, ओकारी आणि अतिसार यांचा नाशक आहे.

**पिठवणीचा अर्क.**--ज्वर, दमा, रक्तातिसार आणि दाह यांचा नाशक आहे.

**डोरलीमुळाचा अर्क.**--ज्वर, मळ, अरुचि आणि शूल यांचा नाशक आहे.

**रिंगणमूळाचा अर्क.**--गर्भकारक, पाचक, कफ आणि खोकला यांचा नाशक आहे.

**गोखरुचा अर्क.**--अश्मरी, मेह, मूत्रकृच्छ्र, हृदोग आणि वायु यांचा नाशक आहे.

**जीवंतीचा अर्क.**--अतिसार, नेत्ररोग आणि त्रिदोष यांचा नाशक आहे.

## अर्कप्रकाश.

**पांढऱ्या एरंडमुळाचा अर्क.**--शूल, मस्तकपिंडा आणि उदर यांचा नाशक आहे.

**लालएरंडमूळाचा अर्क.**--श्वास, खोकला, कोड आणि आमवायु यांचा नाशक आहे.

**मंदारमूळाचा अर्क.**--वायु, कोड, कंडू, ब्रण आणि विष यांचा नाशक आहे.

**रईचा अर्क.**--झीहा, गुल्म, अर्श, कफ, उदर आणि कृमि यांचा नाशक आहे.

**निवडुंगाचा अर्क.**--काटे निवडुंगाच्या अर्कोचा लेप केल्यानें ब्रणसंबंधी सूज आणि उदररोग यांचा नाश करतो.

**आडुळशाचे पानांचा अर्क.**--ज्वर, ओकारी, मेह, कोड आणि क्षय यांचा नाशक आहे.

**पित्तपापड्याचा अर्क.**--रक्तपित्त, भ्रम, तृष्णा, कफ आणि ज्वर यांचा नाशक आहे.

**कडुनिंवाचे पानांचा अर्क.**--श्रम, तृष्णा, खोकला, ज्वर, अरुचि आणि वांति यांचा नाशक आहे.

**बकाणनिंवाचे पानांचा अर्क.**--गुल्म आणि उंदराचें विष यांचा नाशक आहे.

**काळ्या शेवग्याचे मूळाचा अर्क.**--सुचिकर, धातू वाढविणारा, ग्राहक आणि दीपक असा आहे.

**गोळ्याशेवग्याचे मूळाचा अर्क.**--विद्रधि, सूज आणि कृमि यांचा नाशक आहे.

**पांढरे शेवग्याचे मूळाचा अर्क.**--विषनाशक, नेत्रांला हितावह आणि नाकांत घातला असतां मस्तकशूल दूर होतो.

**कातेनिर्गुडीचे पाल्याचा अर्क.**--शूल, सूज आणि आमवात यांचा नाशक आहे.

**कुड्याचे सालीचा अर्क.**--दीपक, शीत, कफ, ताहान, आम आणि कोड यांचा नाशक आहे.

करंजबीजाचा अर्क.—कफ, गुल्म, मूळव्याधि, ब्रण आणि कृमिरोग यांचा नाशक आहे.

गुंजेच्या मुळ्यांचा अर्क.—केश उत्पन्न करणारा, वातपित्त आणि कफ यांचा नाशक आहे.

गुंजेचा अर्क.—श्वास, मुखशोष, भ्रम व ज्वर यांचा नाशक आहे.

कुहिलीबीजाचा अर्क.—स्त्रीप्रसंगी हितावह, पौष्टिक व वैजीकरण करणारा आहे.

चिकण्याचे मुळाचा अर्क.—संग्रही, वातरक्त, रक्तपित्त व क्षत यांचा नाशक आहे.

अतिवलेचा अर्क.—मूर्छा व मोह यांचा नाशक आहे.

लक्ष्मणेचा अर्क.—हा अर्क प्राशन केला असतां वाजेलाही पुत्र होतो.

कापगीचा अर्क.—हा अर्क कानांत घातला असतां रोगला दूर करतो.

श्वेत निशोत्तराचा अर्क.—रेचक, पित्त, सूज, उदर यांचा नाशक आहे.

धमाशाचा अर्क.—मद, भ्रांती, रक्तपित्त, कोड व खोकला यांचा नाशक आहे.

मुंडीचा अर्क.—अत्यंत बलकर, हळ्हा, मोह आणि वातरोग यांचा नाशक आहे.

आघाड्याचा अर्क.—ओकारी, कफ, मेद आणि वायु यांचा नाशक आहे.

तांबड्या आघाड्याचा अर्क.—धातुचे स्तंभन करणारा असा आहे.

कोरफडाचा अर्क.—ग्रंथी, अग्निने भाजलेले ब्रण व अंगावरील फोड यांचा नाशक आहे.

पांढऱ्या वसूचा अर्क.—संपूर्ण नेत्ररोगांचा नाशक आहे.

चांदवेलीचा अर्क.—वातनाशक, स्त्रीप्रसंगी पुरुषाला हितावह, संधानकर व सारक असा आहे.

उपलसरीचा अर्क—अग्निमांद्य व खोकला यांचा नाशक आहे.

१ जी औषधी धातूला वाटवून स्त्रीमंभोगाविषयी हर्षयुक्त शक्ति देते ती.

मेहाशिंगीचा अर्क.—श्वास, खोकला, ब्रण, कफ, व नेत्रशूल यांचा नाशक आहे.

बाफळीचा अर्क.—अर्श, कफ, गुल्म आणि वायु यांचा नाशक आहे.

हंसपदीचा अर्क.—दूत, भूतबाधा, रक्तदोष, ब्रण आणि विष यांचा नाशक आहे.

सर्पाक्षिचा अर्क.—ब्रणाला भरणारा, आणि साप आणि विंचू इत्यादि-कांच्या विषांचा नाशक आहे.

शंखपुष्पीचा अर्क.—विषनाशक, व कांति, स्मृति, बल, अग्नि यांना वाढविणारा असा आहे.

अर्कपुष्पीचा अर्क.—कृमि, कफ, मेह व पित्तविकार यांचा नाशक आहे.

लाजाळूचा अर्क.—योनिपीडा, रक्तपित्त आणि अतिसार यांचा नाशक आहे.

भूयअंवळीचा अर्क.—खोकला, तृष्णा, कफ, पांडुरोग व क्षत यांचा नाशक आहे.

ब्राह्मीचा अर्क.—बुद्धि देणारा असा आहे.

द्रोणपुष्पीचा अर्क.—ज्वर, श्वास, कावीळ, सूज आणि कृमी यांचा नाशक आहे.

भूयतरखडाचा अर्क.—दुर्गंध, व विष, गुल्म आणि उदररोग यांचा नाशक आहे.

नागपुष्पीचा अर्क—सर्व विषे आणि ग्रहपीडा यांचा नाशक आहे.

उन्मत्तपंचकाचा अर्क.—धोत्रा, सोमवर्णी, भांग, जायपत्री व खस-खस हें उन्मत्तपंचक. यांचे समभाग ओंवा वेऊन त्या सर्वांचा दुधांत अर्क काढावा. त्यांचे प्राशन करणारा पिशाच्यासारखा उन्मत्त होऊन शंभर स्त्री-यांस रमाविणारा असा बलवान् होतो.

त्रिफलांचा अर्क.—हिरडा, बेहेडा, आंवळकठी यांना त्रिफला असें म्हणतात. यांचा अर्क प्रमेह, कोड, विषमज्वर आणि पित्त यांचा नाशक आहे.

त्रिकटूचा अर्क.—सुंठ, मिरी व पिंपळी यांस त्रिकटू असें म्हणता-

त. यांचा अर्क गुरुम, कफ, स्थूलता, मेद, इलीषद, आणि पीनस यांचा नाशक आहे.

**चतुरुषणाचा अर्क.**—पिंपळी, पिंपळमूळ, मिरी, सुंठ, यास चतुरुषण म्हणतात. यांचा अर्क अत्यंत अग्निप्रदीपक आहे.

**पंचकोलाचा अर्क.**—पिंपळी, पिंपळमूळ, चवक, चित्रक, सुंठ यांस पंचकोल असें म्हणतात. यांचा अर्क गुरुम, मुळी, मलबद्धरोग आणि उदर यांचा नाशक आहे.

**चतुर्वर्षीजाचा अर्क.**—मेथी, रानमेथी, कडुजिरे, आणि अजवान यांस चतुर्वर्षीज असें म्हणतात. यांचा अर्क शूल, पोट फुगणे आणि वायु यांचा नाशक आहे.

**बडाचे फळांचा अर्क.**—वडाची फळे फोडून दुधांत चार प्रहर भिजत घालून त्यावर कमळाचे फुलाचे झांकण घालून अर्क काढावा. हा थंड, ग्राहक, वर्णकारक, आणि योनीला सुगंधित करणारा असा आहे.

**आंब्याचे वाठीचा अर्क.**—आंब्याचे कोयीतील बीज घेऊन त्यावर मोळ्या पंचागासुद्धां कमळणीचे आच्छादन ठेवून अर्क काढावा. त्याच्या सेवनानं पडणाऱ्या स्तनांचे स्तंभन होतें व प्रसूत खीने केले असतां गर्भ राहण्याची शंका सोडून पुनः रमेल.

### क्षार काढण्याची कृति.

ज्या वृक्षाचे क्षार प्रयोगांत घालणे सांगितले असतील त्या वृक्षाचीं काढें आणून, वाळवून, जाळून, त्यांची राख करून, मातीचे मडक्यांत घालून, त्या राखेचे चौपट त्यांत पाणी घालून, दोन्ही एकाजागीं काळवून, सारी रात्र भिजत ठेवूत प्रातःकाळीं वरचें निवळ पाणी लोखंडी कढईत काढून, त्या कढईखालीं जाळ लाळून सारे पाणी आटवून, कढईचे बुडाला पांढरा सफेत चूर्णासारखा क्षार लागून राहतो, तो काढून घ्यावा. याप्रमाणे पातळ व चूर्णासारखा असे दोन प्रकारचे क्षार जाणावे.

### अर्क काढण्याची सोपी युक्ति.

एक लहान तोंडांचे तपेले आंतून कल्हई केलेले घेऊन त्याजवर स्वच्छ पांदरे फडके पसरून तें चांगले त्या तपेल्याच्या गळ्यास बांधावे. नंतर ज्या पदार्थीचा म्हणजे दालचिनी, लवंगा, वेलची इत्यादिकापैकी ज्या द्रव्याचा अर्क काढणे असेल त्याची बारीक पूड करून फडक्यावर पसरून ठेवावी. नंतर त्याजवर तपेल्याच्या तोंडाएवढे अभ्रक बसवून वर विस्तवाचे इंगळ ठेवावे. आंतील चूर्ण तापले म्हणजे ताबडतोब त्याचा अर्क कपड्यावांटे खालीं तपेल्यांत उतरतो. नंतर तो काढून घेऊन कुर्पीत भरून ठेवावा.

### वेलदोळ्याचा अर्क.

**वेलदोळ्याचा अर्क काढण्याची** इंग्रजी अशी रीत आहे की वेलदोळ्याच्या दाण्याची जाडीभरडी पूड पावणेतीनशेर घेऊन ती शुद्ध स्पिरिट वाईन नांवाची दारू एक ग्यालन घेऊन तीत पंधरा दिवस भिजत घालावी. सोकावे दिवशीं गाळून काढावी म्हणजे अर्क तयार होतो.

### दालचिनीचा अर्क.

दालचिनीचे चूर्ण साडेतीन औंस घेऊन प्रूफस्पीरीट पाउण पिंट आणि पाणी पाव पिंट या दोन्होचे मिश्रणांत तें चूर्ण भिजत घालावे. आठ दिवस झाल्यावर गाळून काढावे म्हणजे अर्क तयार होतो.

### लवंगाचा अर्क.

लवंगांचे चूर्ण घेऊन वर दालचिनीचा अर्क काढण्याची जी कृति सांगितली आहे त्या कृतीने अर्क काढावा.

## ओंव्याचा अर्क.

ओंव्याचे मूळ दोन औंस घेऊन त्याचे चूर्ण करावे. नंतर एक औंस ओंवा घेऊन तें चूर्ण व ओंवा एकत्र करून शुद्ध दारू (फूल) दहा औंस मध्ये भिजत घालावें. आठ दिवस भिजल्यावर तें मिश्रण गाढून काढावें म्हणजे अर्क तयार होतो. या अर्काच्या सेवनानें अग्निमांद्र व उद्दररोग यांचा नाश होतो. व हा अर्क पाचकही आहे.

## चंदनाचा अर्क. ( अन्तर. )

उत्तम सुवासिक चंदन आणून त्याचा बारीक कीस करावा. नंतर त्या किसाचे चौपट आंत पाणी-घालून थोडे भिजत ठेवून नंतर यंत्रांत घालून अर्क काढावा. तो अर्क निवाल्यावर एके कलहईचे परातीत किंवा कलहईचे पातेल्यांत घालावा म्हणजे त्या अर्कावर चंदनी अर्काचा तवंग दिसून लागेल, तो तळहातानें दुसरे पातांत वरचेवर काढून ठेवावा. हिंदुस्थान वैग्रे ठिकाणी याच रीतीने चंदनीअन्तर काढितात. जितके वजनाचा चंदनी चूर असतो त्याचा विसावा हिस्सा चंदनीअन्तर निवतें.

## फुलांचे अन्तर ( अर्क ).

बदामाच्या बिया गरम पाण्यांत एकतासपर्यंत भिजत घालून नंतर त्यांजवरील सालपटे काढून चांगल्या पांढऱ्या स्वच्छ कराव्या. नंतर त्या बियांत मोतिया, केवडा, पाच, गुडाब, वाढा, बकूल, शेंवती, सोनचांपा, मोगरा, चमेळी वैग्रे ज्या सुवासिक फुलांचे अन्तर काढणे असेल तीं फुले यथायोग्य घालून कुटावी. नंतर त्याचे दुप्पट पाणी आंत मिश्र करून यंत्रांत घालून अर्क काढावा. तो काढलेला अर्क एक्या कलहईच्या पातेल्यांत ओतून कांहीं वेळ तसाच राहू द्यावा. नंतर त्याजवर जो अर्क येईल तो तळहातानें युक्तीने काढून कुपीत भरली म्हणजे तो कुपीतील सर्व अर्क कलहईचे ताटांत किंवा परातीत ओतावा. आणि त्याजवर जें तेल येईल तें तळहातानें युक्तीने काढून त्याच कुपीत पुन्हां भरून ठेवावें. नंतर दुसरे दिवशीं तें परातीतील राहिलेले अर्कांचे पाणी पुन्हा यंत्रांत घालून त्यांत पुष्पे घालावी. नंतर आणखी पाणी लागल्यास थोडे घालून अर्क काढावा व वरप्रमाणे अर्कावर आलेले तेल कुपीत भरून ठेवीत जावै. याप्रमाणे एकवीस वेळ एकाच प्रकारचीं फुले घालून अर्क काढून वरप्रमाणे करीत गेले असतां त्या चंदनीअन्तराचा चंदनाचा वास जाऊन ज्या फुलांचा अर्क काढला असेल त्या फुलांच्या सुवासांचे अन्तर तयार होतें. याचप्रमाणे हिंदुस्थानांत सुवासिक फुलांची अन्तरे काढण्याचा परिपाठ आहे.

## फुलांचे अन्तर प्र० २ रा.

ज्या सुवासिक फुलांचे अन्तर काढणे असेल तीं फुले यंत्रांत घालून नंतर त्यांजवर दुप्पट पाणी घालावें. अर्क उतरण्यास जी कुपी पाण्यामध्ये ठेवावयाची असेल त्या कुपीत चंदनाचा अर्क घालून ठेवावा. नंतर त्या फुलांचा अर्क त्या कुपीत पाडण्यास प्रारंभ करावा. अर्कानें कुपी भरली म्हणजे तो कुपीतील सर्व अर्क कलहईचे ताटांत किंवा परातीत ओतावा. आणि त्याजवर जें तेल येईल तें तळहातानें युक्तीने काढून त्याच कुपीत पुन्हां भरून ठेवावें. नंतर दुसरे दिवशीं तें परातीतील राहिलेले अर्कांचे पाणी पुन्हा यंत्रांत घालून त्यांत पुष्पे घालावी. नंतर आणखी पाणी लागल्यास थोडे घालून अर्क काढावा व वरप्रमाणे अर्कावर आलेले तेल कुपीत भरून ठेवीत जावै. याप्रमाणे एकवीस वेळ एकाच प्रकारचीं फुले घालून अर्क काढून वरप्रमाणे करीत गेले असतां त्या चंदनीअन्तराचा चंदनाचा वास जाऊन ज्या फुलांचा अर्क काढला असेल त्या फुलांच्या सुवासांचे अन्तर तयार होतें. याचप्रमाणे हिंदुस्थानांत सुवासिक फुलांची अन्तरे काढण्याचा परिपाठ आहे.

## सुवासिक द्रव्यांचा अर्क.

ज्या सुवासिक द्रव्यांचा अर्क ( अन्तर ) निघणे कठिण आहे ती वस्तु प्लिरीट्वाईनमध्ये मिळवून बाटलीत घालून बुच बसवून २४ तास ठेवावी. नंतर त्याचा अर्क काढण्याचे यंत्रांने अर्क काढावा म्हणजे अन्तर होतें. याच कृतीने लव्हेन्डर, कोलनब, लेमन इत्यादि अनेक तन्हेतन्हेचीं असरे काढतात.

## समाप्त.